

Lozan Konferansı'nda Ermeni Meselesi

Mehmet Bicik*

Özet

Bu çalışmada, Türk-Ermeni ilişkilerinin başlaması, Batılı devletlerin kışkırtması ve Fransız İhtilali sonrası yayılan milliyetçilik düşüncesinin etkisiyle Ermeni Meselesinin ortaya çıkması, Ermenilerin Lozan Konferansı'nda Doğu Anadolu'da bir Ermeni Yurdu talebinde bulunmaları, Lozan'da Ermeni taleplerinin reddedilmesi ve Ermeni Meselesinin azınlık konusu içinde çözüme kavuşturulması konuları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lozan, Ermeni Meselesi, Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Rusya, ABD, Doğu Anadolu.

Abstract

In this study the subjects such as "the beginning of Turkish-Armenian relations", "the provocation of European countries", "the emergence of the Armenian Matter with the spread of nationalism after the French Revolution", "Armenian claim of a homeland in the Eastern Anatolia in the Conference of Lausanne", "the denial of the Armenian claims in the Conference Lausanne" and "finding a solution to the Arme-

nian Matter in the issue of minorities" have been covered.

Keywords: Lausanne, Armenian Issue, the Ottoman Empire, Britain, France, Russia, USA, Eastern Anatolia.

Giriş

Ermeni Meselesi, son asırda Türk tarihini en fazla meşgul eden konulardan biri olmuştur. Bu mesele, Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran sorunlardan biri olarak tarihteki yerini almıştır. Osmanlı Devleti döneminde azınlıkları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale eden Avrupa devletleri, azınlıkları ayaklandırarak Osmanlı Devleti'nin dağılmasına sebep olmuşlardır.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra kalıcı barışı sağlamak için Lozan'da bir konferans düzenleme kararı alan İtilaf Devletleri, Misak-ı Milli sınırları içinde Ermenilere bir yurt sağlanmasını konferansın amaçlarından saymışlardır. Bu nedenle Ermeni Meselesi, Türk heyetinin Lozan görüşmelerinde karşılaştığı en çetrefilli konulardan biri olmuştur.

İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı öncesi Ermenilere Doğu Anadolu'da bir devlet kurma vaadinde bulunmuşlardır. Doğu Anadolu'da bir devlet kurmak için İtilaf Devletleri'ne yardım eden Ermeniler, Doğu Anadolu'da Ruslarla, Adana bölgesinde Fransızlarla ve Anadolu'nun değişik bölgelerinde İngilizlerle işbirliği yapmışlardır. İtilaf Devletleri, bu yardımların karşılığı olarak yeni kurulmakta olan Türk Devleti'nden Doğuda mümkünse Ermeniler için bir yurt kurmasını yada özerk bir siyasi yapı oluşturmasını istemişlerdi.

İtilaf Devletleri'nin Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurma istekleri, Türk milletinin azim ve cesareti sayesinde gerçekleşmemiştir. Yine Türk hükümetinin akıllı, basiretli ve ka-

(*) *Uzman, Tarih Öğretmeni.*

rarlı siyaseti sayesinde Ermenilerin talepleri reddedilmiş ve Ermeniler amaçlarına ulaşamamışlardır.

Lozan'da Ermeni Meselesinin nasıl çözüldüğünü incelemeyi hedefleyen çalışmamız iki bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde Ermeni Meselesinin ortaya çıkışı ve Lozan Konferansı'na kadar Ermeni Meselesinin gelişimi incelenirken; ikinci bölümde ise Lozan Barış Konferansı'nda Ermeni Meselesinin çözümü konusunda müttefik devletlerle Türkiye arasında gerçekleşen görüşmeler ve tarafların izledikleri politikalar ile Lozan Antlaşması'yla azınlıklara tanınan statü ele alınacaktır.

I- Türk- Ermeni İlişkilerinin Başlaması ve Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı

A- Türk – Ermeni İlişkilerinin Başlaması

Türk-Ermeni ilişkileri, XI. Yüzyılda Türklerin Anadolu'ya gelmeleriyle başlamıştır. Bizans hâkimiyetinde yaşayan Ermeniler, Selçukluların Anadolu'ya gelmesiyle Selçuklu Türklerinin; Osmanlı Devleti'nin Anadolu'ya hâkim olmasından sonra da Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmişlerdir.

Ermeniler, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde huzurlu bir hayat sürmüşler, devletin asli unsuru gibi tüm hakları elde etmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet Döneminde, Osmanlı toplumunun, sahip oldukları dinî özelliklere göre gruplandırılması ve “Millet Sistemi” denilen bir yapının oluşturulmasıyla Ermeniler de “Gregoryan” millet olarak geniş haklara sahip olmuşlardır.

Ermeniler, Osmanlı döneminde 16. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına kadar Millet-i Sâdika (Sadık millet) olarak devletin en üst kademelerinde çok önemli görevler ifâ etmişlerdir. Ermeniler, ticaret hayatında, musikide, mimaride ve edebiyat alanında çok

başarılı isimler çıkarmışlardır. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde Ermeniler ile Türkler arasında hiçbir problem yaşanmamıştır¹.

B- Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı

Ermeniler, 19. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı hâkimiyeti altında rahat bir dönem yaşamışlardır. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte, dünyada yayılan milliyetçilik düşüncesinin de etkisiyle, özellikle Avrupalı devletlerin kışkırtmaları sonucu Ermeniler, Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir tavır içine girmişler ve ayaklanmışlardır. Ermeni Meselesinin ortaya çıkmasında, İngiltere, Fransa, Rusya ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da A.B.D. gibi devletler önemli rol oynamışlardır.

Ermeni Meselesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Rusların Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenileri, Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmasıyla başlamıştır. Ermenilerin desteklediği Rusların büyük bir başarı kazandığı ve İstanbul önlerine kadar geldiği bu savaş sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ve Rusya'nın çok kazançlı çıkmasından dolayı yeniden toplanan bir konferans sonunda imzalanan Berlin Antlaşması, Ermeni Meselesi açısından bir dönüm noktası olmuştur². 29 Maddeden oluşan 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması'nın 16. Maddesiyle Anadolu'nun doğusunda Ermenilerle meskûn yerlerde ıslahat yapılması ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı himaye edilmesi gerektiği hüküm altına alınmıştır³.

Ayastefanos Antlaşması ile Ermeni Meselesinin uluslararası bir mesele haline gelmesi için ilk adım atılmıştır. Rusya'nın Ermenileri korumak için Anadolu'ya müdahale etme hakkı elde etmesi, Avrupa devletlerini

(1) Barçın Kodaman, *Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2002, s. 2.

(2) Temuçin F. Ertan, “Lozan Konferansında Ermeni Sorunu”, *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C.2, S.2, Güz 2000, s. 209-225; Barçın Kodaman, *a.g.t.*, s. 3.

(3) Barçın Kodaman, *a.g.t.*, s. 3-4.

rahatsız etmiş; İngiltere'nin girişimiyle 13 Haziran-13 Temmuz 1878 tarihleri arasında İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya, İtalya ve Osmanlı Devleti'nin katılımıyla Berlin Konferansı toplanmıştır. Ermenilerin bir heyet göndererek Doğu Anadolu'nun kendilerine verilerek bu bölgenin müstakil bir eyalet olmasını talep etmeleri üzerine İngiltere, Ermenilerin bölgede azınlık ve dâğılık halde yaşadıkları için bu taleplerinin hiçbir zaman kabul edilmeyeceğini belirtmiştir. 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'yla Ayastefanos Antlaşması'nın 16. Maddesi, fazla bir değişikliğe uğramadan Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi olarak şu şekilde düzenlenmiştir: "Babiali, ahali Ermeni bulunan vilayetlerde millî ihtiyaçların icap ettirdiği ıslahatı vakit geçirmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini, temin etmeyi taahhüt eder. Ve arasına bu babda alacağı tedbirleri devletlere tebliğ edeceğinden, bu devletler zikr olunan tedbirlerin yapılmasına nezaret eyleyecektir"⁴.

Ermeni Meselesi ortaya çıktığında Osmanlı Devleti'nin başında Sultan II. Abdülhamid bulunuyordu. II. Abdülhamid, Ermeni Meselesi ve Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahat yapılması talepleri karşısında kararlı bir tutum sergilemiş ve Berlin Antlaşması'nda belirlenen hususları uygulamayarak Ermenilerin hedefi haline gelmiştir. II. Abdülhamid'in, Alman elçisine söylemiş olduğu şu sözler, O'nun Ermeni Meselesi konusundaki kararlı tutumunu çok açık göstermektedir: "Ölürüm de Ermenilere muhtariyet hakkı tanıyan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesini uygulatmam"⁵.

"Ermeni Meselesi, Ermeniler meselesi değildir!" diyerek Ermenilerin, büyük devletlerin tahrik ve fitneleriyle harekete geçtiklerini iddia eden II. Abdülhamid, Rusların, İngilizlerin ve Fransızların Ermenileri kendi çıkarları için Osmanlı Devleti'ne karşı kullandıklarını belirtmiştir⁶. II. Abdülhamid sağ olduğu sürece amaçlarına ulaşamayacaklarını

anlayan Ermeniler, bir suikastla O'nu ortadan kaldırmayı amaçlamışlar; fakat amaçlarına ulaşamamışlardır.

Ermeniler, Berlin Antlaşması'ndan sonraki yıllarda, özellikle İngilizlerin ve Rusların kışkırtmalarıyla Hınçak, Taşnaksutyun ve Silahlılar Cemiyeti adıyla halkı silahlandırıp ayaklanmaya sevkeden örgütler kurmuşlardır. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve Abdülhamid'in bir yıl sonra tahttan indirilip Osmanlı devlet yönetimine İttihat ve Terakki'nin hâkim olması, Ermenilerin yeniden umutlanmasına yol açmıştır. İttihat ve Terakki'nin, Ermenilere, (bütün Ermeni mahkûmların serbest bırakılması, Ermenilere silah taşıma serbestliği verilmesi gibi) bir sürü hak tanınmasına rağmen Ermeniler, çok geçmeden isyan etmişlerdir⁷. Ermeni Terör Örgütleri, Berlin Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde, aldıkları uluslararası desteğin de etkisiyle Erzurum, Merzifon, Kayseri, Sasun, Zeyton, Adana, Van, Trabzon, Bayburt, Muş ve Bitlis'te isyanlar çıkarmışlardır.

Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Rusların yanında yer alarak yıkıcı ve ayrılıkçı tutumlarını sürdürmüşlerdir. Ermenilerin Müslüman halkı katletmeye başlaması üzerine Osmanlı Devleti, 27 Mayıs 1915'te çıkarılan bir kanun ile Ermeniler'in savaş alanı olmayan Suriye'ye mecburi göç ettirilmesine karar verdi. I. Dünya Savaşı sırasında milyonlarca Türk savaşlarda ve Ermeniler tarafından yapılan katliamlarda; 200 bine yakın Ermeni de savaşlarda, isyanlarda ve tehcir sırasında hayatını kaybetmiştir. I. Dünya Savaşı hem Türkler, hem de Ermeniler için tam bir yıkım olmuştur⁸.

Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdirmek için İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti ara-

(4) Barçın Kodaman, *a.g.t.*, s. 4.

(5) Vahdettin Engin, "Terörün Tahta Uzandığı Gün", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, S.5, Temmuz 1994, s. 10-11.

(6) Mehmet Bicik, *Bilinmeyen Yönleriyle II. Abdülhamid*, Akis Kitap, İstanbul, 2008, s. 111.

(7) Mustafa Sıtkı Bilgin, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Meselesi: İtilaf Devletlerinin Diplomatik Manevraları ve Türkiye'nin Karşı Siyaseti", *Belleteri*, C.LXIX, S.254, s. 1-14.

(8) Barçın Kodaman, *a.g.t.*, s. 6-7.

sında 10 Ağustos 1920 yılında Sevr Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulması hükme bağlanmıştı. Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurma hayaline kapılan Ermeniler, Millî Mücadele Dönemi'nde İngilizler ve Fransızlarla birlikte "Lejyon birlikleri" ile Türklere karşı düşmanlıklarını sürdürmüşlerdir⁹. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Fransızlar ile birlikte hareket eden Ermeniler, Türk halkının oluşturduğu Kuva-yı Milliye karşısında başarılı olamadı ve kovuldu. Fransızlarla 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması ile Ermeniler, Fransızlar ile birlikte Antep ve Adana'daki işgallerine son vererek bölgeyi terk ettiler.

Sovyet sınırları içinde kalan Ermenistan'da kalan hükümet de Mondros Mütarekesi'yle Anadolu'nun işgal edilmesini fırsat bilerek doğudan saldırıya geçmiştir. Kazım Karabekir komutasındaki Türk ordusu, Ermenilere karşı 28 Eylül 1920'de taarruza geçti. Türk Ordusunun kısa sürede Kars ve Gümrü'yü ele geçirmesi üzerine direnemeyeceğini anlayan Ermenilerin isteği sonucu 2-3 Aralık 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Ermenistan arasında Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Gümrü Antlaşması ile Ermenistan Hükümeti, TBMM Hükümeti'nin varlığını kabul etmiş, Misak-ı Milli'yi tanımış ve en önemlisi de Türk topraklarındaki taleplerinden vazgeçtiğini açıklamıştır¹⁰. Böylece bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırı çizilerek Sevr Antlaşması'nın geçersizliği onaylatılmıştır.

II- Lozan Barış Antlaşması ve Ermeni Meselesi

Türk ordusu, 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan ve 30 Ağustos 1922'de sonuçlanan Başkomutanlık Meydan Muharebesi'yle büyük bir zafer kazanmıştı. Kazanılan zaferler sonucu 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Antlaşması'nın imzalanmasıyla İstiklal Savaşı sona ermişti. Bundan sonra kalıcı barışı sağla-

mak için çalışmalara başlanmış; İtilaf Devletleri tarafından, TBMM hükümeti delegeleri, 28 Ekim 1922'de, İsviçre'nin Lozan şehrinde yapılacak barış konferansına davet edilmiştir.

28 Ekim 1922 tarihinde toplanması kararlaştırılan Lozan Konferansı'nın hazırlık çalışmaları sırasında, konferansta Türkiye ile İtilaf Devletleri arasındaki bütün meselelerin ele alınacağını haber alan Ermeni örgütleri de harekete geçtiler. Ermeni Birleşik Heyeti, teşebbüslerinde üç amaç gütmüştür:

1. Birleşik ve müstakil Ermenistan kurulması,
2. Geçici bir çare olarak millî ocağın (Ermeni Yurdu'nun) kurulmasının gerçekleştirilmesi,
3. Lozan Konferansı'na kabulleri ve katılmalarının mümkün kılınması¹¹.

Vekiller Heyeti (Bakanlar Kurulu) hemen 3 Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı'na gönderilecek heyeti belirlemiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunmuştur. Heyet başkanı olarak Dışişleri Bakanlığına birkaç gün önce atanmış olan İsmet Paşa (İnönü), ikinci delege olarak Dr. Rıza Nur ve delege olarak da Hasan (Saka) Bey görevlendirilmiştir. Ayrıca Türk heyetine yardımcı olmak üzere danışmanlar görevlendirilmişti. İngiltere heyetinin başkanı Hariciye Nazırı Lord Curzon; Yunanistan heyetinin başkanı Venizelos idi. Rusya da Çiçerin başkanlığında bir heyetle konferansa katılmıştı.

Lozan Konferansı'nın toplanacağı kesinleşince Ermeniler de bir heyetle konferansa katılmak için harekete geçmişlerdir. Ermeniler, Lozan'a Aleksandr Hadisyan, Ahoranyan, Noradunkyan ve Leon Paşalıyan'dan meydana gelen bir heyet gönder-

(9) Barçın Kodaman, *a.g.t.*, s. 6.

(10) Temuçin F. Ertan, "Lozan Konferansında Ermeni Sorunu", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C.2, S.2, Güz 2000, s. 209-225.

(11) Esat Uras, *Tarihçe Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. XXVII.; Ali Güler- Suat Akgül, *Sorun Olan Ermeniler*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2003, s. 311.

mişlerdir. Konferans öncesi İngiltere, Fransa, İtalya, Yugoslavya ve Yunanistan ile görüşmeler yapıp, Ermenilere dostluk gösteren bütün milletlerin desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Ermeniler, büyük gayretler sonucu Lozan'da Azınlıklar Alt Komitesi'nde görüşlerini açıklama fırsatı bulmuşlarsa da müzakerelere katılmaları mümkün olmamıştır¹².

Lozan Barış Konferansı, müttefikler arasındaki görüş ayrılıklarından dolayı gecikmeli olarak, 20 Kasım 1922'de başlamıştır. TBMM Hükümeti, Türk heyetine Lozan'a hareket etmeden önce 14 maddeden oluşan bir talimatname vermiştir. Türk heyetinden özellikle "Ermeni Yurdu ve Kapitülasyonların kaldırılması" konularında taviz verilmemesi istenmiştir¹³.

Ermeni heyeti, Lozan'da:

1. Türkiye'deki azınlıklara; dil, din ve diğer konularda bazı haklar tanınması ve bu hakların Milletler Cemiyeti tarafından korunmasını,

2. Hristiyanların askerlik yapmama larını, buna karşılık "bedel" vermelerini,

3. Mezhep imtiyazlarının korunmasını,

4. Genel af çıkarılmasını,

5. Geniş hürriyet sağlanmasını,

6. Yerlerinden çıkmış olan Ermenilerin toplu olarak geldikleri yerlere dönmelerinin sağlanmasını,

7. Ermenilere, doğu illerinde ve Kilikya'da bir yurt verilmesini talep etmiştir¹⁴.

Lozan Konferansı Birinci Komisyonu'nun azınlıklar konusundaki 12 Aralık 1922 tarihli genel oturumunda, Başkan Lord Curzon, Ermeni Meselesini de gündeme getirmiş ve müttefiklerin Savaş'a Ortadoğu'daki azınlıkların korunması ve kurtarılması için girdiklerini iddia ederek, Ermeniler için Türk Asyası'nda bir toplanma yeri bulmalıdır, demiştir¹⁵. Aynı toplantıda söz alan İsmet Paşa,

Curzon'un, Türklerin hakimiyeti altına aldıkları yörelerdeki halkların idaresini, karalayıcı bir üslûpla işleymesini protesto etmiş; Türkiye'deki azınlıklar ve özellikle Ermeniler hakkında şu sözleri sarfetmiştir: "Yalnız Türk vilâyetlerinden kurulu bir duruma sokulmuş Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde artık bağımsız bir devlet kurabilecek herhangi bir azınlığın bulunmadığını belirtmek yerinde olur. Milliyetler prensibi her yerde eşitlikle uygulanıncaya kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli sayıda Türk olmayan unsurları kapsayan parçalarını bağımsızlığa kavuşturma akımı, ayrılma akımlarının var olması bir ölçüde haklı gösterilebilirdi. Durum bugün bambaşkadır. Marsilya'ya yerleşmiş Rumların orada bağımsız bir Rum devleti kurmaları ya da burasını ana yurtlarına katmaları mantık yönünden nasıl düşünülmezse, Türkiye Rumlarının, ya da Ermenilerinin de buna benzer istekler sürmeye hakları olmaz"¹⁶.

İsmet Paşa, 13 Aralık 1922'de yapılan müteakip toplantıda da tekrar söz alarak Ermeni Yurdu için Türk anayurdunda ayrılabilir bir karış toprak bulunmadığını şöyle açıkladı: "*Türk Milleti azınlıklara medeni âlemin kabul ettiği hakları tanır fakat kendi istiklalini kayıd altına koyacak hiçbir yeni teklifi kabul edemez azınlıkları kurtarmanın en iyi yolu onları hariçte lekeleyecek münasebetlere tabrik etmemek bu münasebetlerden korumaktır. Bunlar hariçten gelecek bir şefkate dayanmamalıdır. O zaman hepsi sulhden sonra Türk vatandaşları arasında yaşarlar. Ermeni meselesini maişet vasıtası veya silah diye alarak hariçte çalışan komiteler ortadan kalkarsa iki tarafta yaralarını sararlar. Türkiye'de kalmak isteyen Ermeniler Türk vatandaşlarıyla kardeşçe yaşayabilirler. Ancak Türk toprakları herhangi bir Ermeni yurdu için ne şark vilayetlerinde, ne*

(12) Recep Karacakaya, *Ermeni Meselesi, Kronoloji ve Kaynakça*, 2. Baskı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007, s. 86.

(13) Temuçin Faik Ertan, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VI, S.18, Temmuz 1990, s. 618.

(14) Cemal Anadol-Nazile Abbasi, *100 Soruda Ermeni Meselesi*, Kuvayi Milliye Yayınları, İstanbul, 2000, s. 153.

(15) M. Kemal Öke, *Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1986, s. 239; Recep Karacakaya, *a.g.e.*, s. 86.

(16) Recep Karacakaya, *a.g.e.*, s. 86.

*Kilikya'da, anavatandan ayrılması mümkün yer yoktur. Zaten Türkiye bugün mevcut müstakil Ermeni Cumhuriyeti'yle muahedeler akd etmiştir. Diğer bir Ermenistan'ın vücut bulabileceğini Türkiye bayalinden bile geçirmez*¹⁷. İsmet Paşa, bu konuşmasıyla açıkça, Türkiye'de kalmak isteyen Ermenilerin Türk yurttaşlarıyla kardeşçe yaşamaya devam edeceklerini, Türkiye'nin ne doğuda ne de Kilikya'da bir karış toprağının Ermenilere verilemeyeceğini, Türkiye'deki Ermeni nüfusu ile ilgili ortaya atılan iddiaların da asılsız olduğunu vurgulamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri de Lozan Konferansı'nda Ermeniler için Ermeni Yurdu talebinde bulunmuştur. TBMM Hükûmeti adına Lozan Görüşmeleri'ne katılan Dr. Rıza Nur, Amerika delegesinin bu talebine şiddetle karşı çıkmış ve hatıralarında bu konuyu şöyle anlatmıştır: “20 Kanunu evvel görüşmesinde Amerika delegesi Ermeniler için Ermeni Yurdu istedi ve bunun insaniyet namına lâzım olduğunu söyledi. Ben de: “Madem ki, Amerikalılar insaniyet için Ermenilerin rabatlarını istiyorlar ve kendileri insaniyete hizmet gayretindedir. Bu halde onlara Amerika'da yurt versinler” dedim. “Niçin” dediler, “Çünkü, Türkiye'de henüz konfor yoktur, Amerika tamamıyla teşkilâtı yapılmış, rahat ve saadeti yerinde zengin bir memleketdir. Ermeniler orada çok rahat olurlar” dedim¹⁸”.

Ermeni Meselesi, Lozan Konferansı'nın 12-13-14-20 Aralık 1922 ve 6-9 Ocak 1923 tarihli oturumlarında azınlıkların korunmasına dair görüşmeler sırasında gündeme gelmiştir. İsmet Paşa ve Rıza Nur, Ermeni Yurdu konusundaki taleplere şiddetle karşı çıkmışlardır. Lozan'da Türkiye aleyhine yapılan bütün propagandalar ve çalışmalar, İsmet İnönü başkanlığındaki Türk heyeti tarafından sonuçsuz bırakılmıştır.

Batılı devletler, Lozan'da Türkleri sıkıştırmak ve isteklerini kabul ettirmek için Ermenileri bir araç olarak kullanmışlar, Türk tarafının kararlılığını görünce de kurmak iste-

dikleri Büyük Ermeni Devleti fikrinden vazgeçmişlerdir.

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nda Türk tezi kabul edilerek Ermenilerle ilgili özel hükümler yer almamıştır. Batılı devletlerin Ermeni konusundaki ısrarlarından vazgeçmelerinde ve Lozan Antlaşması'nda Ermeni sorununun yer almamasında; “Doğu Anadolu'da bir Ermeni nüfusunun kalmaması, İtilaf devletlerinin kendi aralarındaki menfaat çatışmaları, ABD'nin istendiği halde Ermenistan mandasını kabule yanaşmaması, Ermenistan'ın yaşatılmasının siyasi, ekonomik ve askeri yardıma muhtaç olması, 30 Mayıs 1918'de kurulmuş olan Ermenistan'ın 1920 Aralık'ında Sovyetler tarafından ele geçirilmesi ve Ermenistan'da Bolşeviklerin iktidara gelmesi, Türk Millî Mücadelesi'nin büyük başarı göstererek Ermeni-Türk sınırını çözerek sorunu kendi açısından bitirmesi, Lozan görüşmeleri sırasında Türk tarafının bu konuda kararlı bir tutum sergilemesi” etkili olmuştur¹⁹.

Lozan Barış Antlaşması'nda Ermeni Meselesi, Azınlıklar konusu içinde ele alınmıştır. Türkiye'de kalan Ermenilerin statüsü, Lozan Antlaşması'nın 37. ve 45. Maddeleri arasında düzenlenmiştir. Ermeniler de diğer Müslüman olmayan azınlıklarla ilgili maddelere tabi olmuşlar, Ermeni vatandaşların hiçbir ayrıcalık gözetilmeden Türkiye'nin ayrılmaz bir bütünü olarak tam bir vatandaşlık hukuku içerisinde yaşamaları sağlanmıştır. Ayrıca Lozan Antlaşması'nın 30, 31 ve 32. Maddeleri ile Türk tabiiyetine geçmek isteyen herkese iki yıl içinde başvuru hakkı tanınmıştır²⁰.

Lozan Antlaşması'nda azınlıkların durumunun ele alındığı maddeler şöyledir:

Madde 37: Türkiye, 38. Maddeden 44. Maddeye kadar olan maddelerin kapsadığı

(17) Süleyman Beyoğlu, “Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu”, *Gazi Akademik Bakış*, C.2, S.3, Kış 2008, s. 132.

(18) A. Alper Gazigiray, *Ermeni Terörünün Kaynakları*, Gözen Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 573.

(19) Süleyman Beyoğlu, *a.g.m.*, s. 133.

(20) Süleyman Beyoğlu, *a.g.m.*, s. 133. ; Recep Karacakaya, *a.g.e.*, s. 87.

hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiç bir kanunun, hiç bir yönetmeliğin (tüzüğün) ve hiç bir resmî işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını ve hiç bir kanun, hiç bir yönetmelik (tüzük) ve hiç bir resmî işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlenir.

Madde 38: Türk Hükümeti, Türkiye’de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma (milliyet, nationalite), dil soy ya da din ayrımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye’de oturan herkes, her inancın dinin ya da mezhebin kamu düzeni ve ahlâk kurallarıyla çatışmayan gereklerini ister açıkta isterse özel olarak serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Müslüman olmayan azınlıklar bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk hükümetince ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır.

Madde 39: Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık (medeni) haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye’de oturan herkes din ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşit olacaktır. Din, inanç ya da mezhep ayrılığı hiç bir Türk uyruğunun yurttaşlık haklarıyla (medeni haklarla) siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Herhangi bir Türk uyruğunun gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır.

Devletin resmî dili bulunmasına rağmen Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

Madde 40: Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları hem hukuk bakımından hem de uygulamada Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden (garantilerden) yararlanacaklardır. Özellikle giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla dinsel ve sosyal kurumlar her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır.

Madde 41: Genel (kamusal) eğitim konusunda Türk hükümeti, Müslüman olmayan uyrukların önemli bir oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde bu Türk uyruklarının çocuklarına ilkokullarda ana dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk hükümetinin söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda buldukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, devletler bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına hak gözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır. Bu paralar, ilgili kurumların (*etablissementset institutions*) yetkili temsilcilerine teslim edilecektir.

Madde 42: Türk Hükümeti, Müslüman olmayan azınlıkların aile durumlarıyla (statüleriyle, aile hukukuyla) kişisel durumları (statüleri, kişi halleri) konusunda, bu sorunları, söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine el-

verecek bütün tedbirleri almayı kabul eder. Bu tedbirler, Türk hükümetiyle ilgili azınlıkların her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi, Avrupalı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst-hakem atayacaklardır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.

Madde 43: Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, inançlarına ya da dinsel ayinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyeceklerdir.

Bununla birlikte bu hüküm, söz konusu Türk uyruklarını, kamu düzeninin korunması için, öteki uyruklarına yükletilen yükümler dışında tutar anlamına gelmeyecektir.

Madde 44: Türkiye, bu kesimin bundan önceki Maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslar arası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyeti'nin güvencesi (garantisi) altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça, değiştirilemeyecektir.

İngiliz imparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japon hükümetleri, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin çoğunluğunca razı olunacak, herhangi bir değişikliği reddetmemeyi, işbu Antlaşma uyarınca kabul ederler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin bu yükümlerden herhangi birine aykırı herhangi bir davranışı ya da böyle bir davranışta bulunmama tehlikesini meclise sunmaya yetkili olacağını ve meclisin duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri (talimatı) verebileceğini kabul eder.

Türkiye, bundan başka bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükümeti'yle imzacı öteki devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisi'ne üye herhangi bir başka devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakı'nın 14. Maddesi uyarınca uluslararası nitelikte sayılmasını kabul eder. Türk Hükümeti, böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na götürülmesini kabul eder. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakı'nın 13. Maddesi uyarınca verilmiş bir karar gücünde ve değerinde olacaktır.

Madde 45: Bu kesimdeki hükümlerle, Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca da, kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır²¹”.

Lozan Konferansı sırasındaki görüşmelerden ve daha sonra imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda yer alan yukarıda belirttiğimiz hükümlerden de anlaşıldığı gibi, Türkiye açısından Ermeni meselesi gerek ulusal planda, gerekse uluslar arası alanda kapanmıştır.

Sonuç

İngilizlerin, Lozan'da Musul ve Boğazlar konusunda Türk tarafından taviz kopturmak için Ermeni Yurdu meselesini gündeme getirmesi, Ermenileri ümitlendirmişti.

(21) Süleyman Beyoğlu, a.g.m., s. 133-136; http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf, s. 9-11.

Lozan'da Türkiye açısından Ermeni sorunu çözülürken, hiçbir talepleri kabul edilmeyen, Lozan Antlaşması'nda esamileri bile okunmayan Ermeniler, hayal kırıklığı yaşamışlardır.

Lozan'da umduklarını bulamayan Ermeniler boş durmamışlar, İtilaf Devletlerinden Ermeni göçmenler için bir şeyler yapmalarını istemişler; Dünyanın değişik ülkelerinde dağınık halde yaşayan Ermenilerin, ABD, İngiltere ve Fransa'ya kabul edilmeleri için başvuruda bulunmuşlardır.

Lozan Antlaşması'yla, Ermenilerin Sevr'le gerçekleştirdiklerini zannettikleri Büyük Ermenistan Projesi, Türk milletinin savaş meydanlarında, Türk heyetinin de Lozan'da masa başında verdiği mücadele ile akamete uğratılmıştır.

Lozan'da Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nın yenilmiş devletleri arasında tek olarak, tüm imkânsızlıklara rağmen kendi küllerinden doğmayı başarmış ve galip devletler tarafından kendisine dikte ettirilen şartları reddederek kendi şartlarının kabulünü sağlamıştır. Türk heyeti, Ermeni Yurdu konusundaki talepleri kararlı bir şekilde bertaraf ederek Misak-ı Milli'de yer alan hususların uluslararası alanda tanınmasını sağlamıştır.

Bibliyografya

ANADOL, Cemal-Nazile Abbash, *100 Soruda Ermeni Meselesi*, Kuvayi Milliye Yayınları, İstanbul, 2000.

"Barış Andlaşması", sam.baskent.edu.tr.

BEYOĞLU, Süleyman, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 2, Sayı 3, (Kış 2008), Ankara, 2008.

BİCİK, Mehmet, *Bilinmeyen Yönleriyle II. Abdülhamid*, Akis Kitap, İstanbul, 2008.

BİLGİN, Mustafa Sıtkı, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Meselesi: İtilaf Devletlerinin Diplomatik Manevraları ve Türkiye'nin Karşı Siyaseti", *Bellekten*, Cilt: LXIX, Sayı: 254.

DORA, Erol, "Lozan Antlaşması ve Azınlıkların Korunması", <http://www.suryaniler.com/konuk-yazarlar.asp?id=394>

ENGİN, Vahdettin, "Terörün Tahta Uzandığı Gün", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, S. 5, (Temmuz 1994).

ERTAN, Temuçin F., "Lozan Konferansında Ermeni Sorunu", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 2 (Güz 2000).

ERTAN, Temuçin Faik, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 18, (Temmuz 1990), TTK Basımevi, Ankara, 1990.

GAZİGİRAY, A. Alper, *Ermeni Terörünün Kaynakları*, Gözen Kitabevi, İstanbul, 1982.

GÜLER, Ali Güler- Suat Akgül, *Sorun Olan Ermeniler*, Berikan Yayınları, Ankara, 2003.

KARACAKAYA, Recep, *Ermeni Meselesi, Kronoloji ve Kaynakça*, 2. Baskı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007.

KODAMAN, Barçın, *Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2002.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

MUMCU, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, Dördüncü Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976.

ÖKE, M. Kemal, *Ermeni Meselesi*, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1986.

"Sevr ve Lozan Antlaşmalarında Ermeniler", http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/iliskiler/sevr_ve_lozan.html

TARAN, Kemal, "Ermeni İddiaları Tutarsızdır", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeniler İle İlişkileri*, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1985.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

URAS, Esat, *Tarihle Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.